

KEMPELEN

Egy magyar „boszorkánymester”
KEMPELEN FARKAS

Estély Mária Terézia schönbrunni kastélyában. A királynő sakkpartit játszik: őfelsége nemcsak hírneves kártyás, hanem kiváló sakkozó is. Ez a mai játszma — 1769 egyik koranyári estjén — különösen érdekes, mert a királynő ellenfele nem élő ember, hanem Kempelen Farkas udvari kamarai tanácsos híres sakk-automatája. Ez a Kempelen valóságos boszorkánymester: a pozsonyi magisztrátus fel is vette az üldözendő mágusok, bűvölők, csábosok és boszorkányok listájára s ha magas udvari méltósága nem védené, tán még őt is odaláncolták volna a pozsonyi főtér egyik máglyaoszlopához.

A palotateremben csend van. Kempelen most a törökruhás sakkautomata mellé lép, kinyitja a sakkasztal minden ajtaját és fiókját, gyertyával bevilágít minden zugba: huzalok, csövek, kezek fénye csillan elő a gyertyavilágban. Élőlény nincs, élőlény nem látható az asztal belsejében.

Mária Terézia leül a törökkel szemben. A turbános fafej megmozdul, könnyed biccentéssel üdvözi ellenfelét. Aztán balkarja megmozdul, óraberregéshez hasonló hang közepette előrelendül, megragad egy sakkfigurát és a megfelelő mezőre helyezi. A játszma megkezdődött...

Azzal végződik, hogy Mária Terézia sakk-mattot kap. Elvesztette a játszmát.

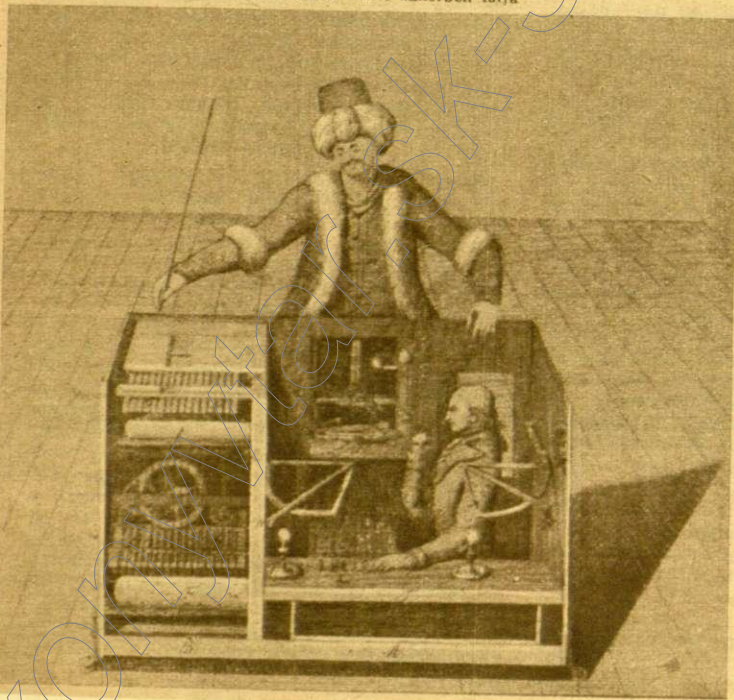
— Vagy ön boszorkány, vagy ez a fafejű bábu! — mondja Kempelennek. Kempelen mosolyog:

— Dehogy, a török játéka állapotán alapul csupán...

Kényes kérdés Versailles-ban

Ezzel a schönbrunni »játék-estélyel« indult el a sakkozó török fabábu világkarrierje. Európában végigveri a fejedelmeket és királyokat, híres sakkmestereket, tudósokat és művészeket győz le. A berlini Sanssouci kastélyban Nagy Frigyes porosz király marad vesztes vele szemben, »hadisarcot« fizet s viszonzásképpen azt kéri, hogy Kempelen árulja

EGYKORU METSZET A SAKK-AUTOMATA »TITKAROL«: a rajzoló elképzelése szerint a gép belsejében, két gyertya kísérteties fénye mellett egy törpe irányítja emeltyűk, huzalok és fogantyúk segítségével a sakkozó török fabábu mozgását. A babukat vetítő tükörben látja

el neki a sakkautomata titkát. Kempelen bevezeti a királyt az automata »lakosztályába«. Alig két perc múlva mosolygva lép ki a szobából a két férfi. Nagy Frigyes csóválja a fejét és ezt mormogja a körülállók felé:

— Ezt a bolond is kitalálhatta volna...

Nem mond többet és soha nem is mondta el, hogy mit látott a szobában. A rejtély tehát rejtély maradt. S az automata tovább folytatja európai, majd tengerentúli diadalútját. Amerikában Edgar Allan Poe, a költő tanulmányt ír róla és Franciaországban a vulkán tetején tancoló versailles-i udvar azzal szórakozik, hogy kérdéseket ad fel a fatöröknek, aki az előtte álló tábla betűire mutatva adja meg a választ. Egy előkelő udvari hölgy arra kíváncsi, hogy erényes életű-e a leánya? »Anyja nyomdokaiban halad« — válaszolja a sakkbábu. Könnyed, tizenhét századi pirulás következik és a kíváncsiságnak hirtelenül vége szakad... A nézők között ott van egy alkalommal Amerika párisi követe, a villámhárító feltalálója: Franklin Benjamin is, az ő ajánlólevelével kerül Londonba, majd Amerikába Kempelen Farkas sakközö török fabábuja.

Az egész világ izgatottan találgatja a sakkautomata titkát. Kempelen maga nem árulta el soha másnak, csak Nagy Frigyesnek. De aziránt soha nem hagyott kétséget, hogy csupán »gépi áltatásnak« tartja. A barokk-rokokó világ játszik körülötte s ő játékot adott ennek a parókás korszaknak, amely nem látta meg benne a káprázatos tudású feltalálót, hanem csak a »divatos embert« bámulta meg Kempelen Farkasban.

A beszélőgép

Kevesen tudták ugyanis azon a schönbrunni játékestélyen, hogy a schönbrunni park csodálatos szökőkútját is Kempelen Farkas szerkesztette. A jogtudományt

cserélte fel ez a magyar »boszorkánymester« a technika gépi világával. 1734-ben született, jogot tanult a bécsi akadémián, 1751-ben udvari tanácsossá nevezték ki; ettől az időtől kezdve egymást érik azok a bámulatos technikai találmányai és gépei, amelyek két évszázad távlatában is méltán keltik fel a mai ember csodálatát. Munkássága, működési területe példátlanul sokoldalú: igazgatója az összes magyarországi sóbányáknak, irányítja a délmagyarországi telepítési munkálatokat, vezeti a budai várpalota építését, megszerkeszti a budai várnegyed vízművét. Szökőkutat rendez be a schönbrunni császári kastélyban: a hegyről lezúduló víz mozgásba hoz egy vízszintesen körbefutó hengert, amely azután annyi vizet »szóktet« a magasba, amennyi belezúdul.

Esztendőig vizsgálja a különféle hangszereket: melyiknek hangja közelíti meg legjobban az emberi hangot. A dudát választja ki: sorbaállít néhány dudát, hozzájuk kapcsol egy fújtatót (ez a tüdő), beilleszti a hangsipokat (ez az emberi nyelv), hozzájuk szerel egy-egy állítható hangcsövet (ez az emberi száj). A fújtatót működtetni kezdi s ebben a pillanatban a készülék tökéletes emberi hangokat, szavakat és a szavakból összeállított mondatokat ejt ki. megszületett a mesterséges beszélőgép: Kempelen felfedi az emberi gondolatkozás mechanikájának titkait, ez pedig általános érvényű hangtani elvek felismeréséhez vezetett. Ez a beszélőgép néhány hónapi tökéletesítés után már köhögni, csuklani, tüszenteni, hortyogni és cuppantani is tudott: a fonetikai tudomány még ma is forrásnak használja Kempelen Farkasnak a beszélőgép megalkotásával kapcsolatban kiadott hangtani könyvét. Hangfiziológiai munkásságának eredményeit a tudományos világ oly nagyra értékelte, hogy Brücke bécsi egyetemi professzor a »fonetika nagymesterének« nevezte Kempelent.

Az írógép és a „tűzi-vizigépek“

A beszélőgép megalkotása után a vak Paradis Teréz zeneművész-nőnek egy, a vakok által is kitűnően használható írógépet szerkeszt. Felépíti a pozsonyi hajóhidat. A pozsonyi várban kiszárad a kút: Kempelen »viznyomó gépet« szerkeszt, amely a város kútjaiból »serkenti fel« a vizet a várba. Tökéletesíti Watt gőzgépet s eközben felfedezi és megalkotja az első gőzturbinát, amit »tűzgépek« neveznek a korabeli leírások. Ezt a gépet, valamint egyéb »vízi- és tűzigépeit« s az úgynevezett »ellenhatásos« masináját nemcsak a Ferenc-csatorna átadási munkálatainál használták fel, hanem bányagépként sikeresen működtetik a bányákban is. Tökéletes hajózható csatornahálózati tervet készít a Dunától az Adriáig, aztán újfajta szövőgépet szerkeszt: ezt szereli be az általa alapított apatini szövőgyárba. Közben a növényvilágban is »kirándulást« tesz: orosz lenmagot hozosít meg a Bácskában.

Napoleon elmaradt pofonja

Ennek a rendkívüli embernek zsenialitása olyan technikai esz-

közöket hozott létre, amelyek két évszázaddal ezelőtt már megsejtetik a mai kor technikai világát. Gépei és leírásai odavesztek: ma már csak a schönbrunni szökökút áll és világhírű beszélőgépét őrzi a londoni Tower-múzeum. Korára mi sem jellemzőbb, mint az, hogy nem megszámlálhatatlan találmánya, hanem »mutatványos játéka«: a sakkozó török fabábu szerzett számára világhírnevet. 1804-ben — éppen másfélszázaddal ezelőtt — rövid hivatalos hír adta tudtul, hogy Bécsben meghalt Kempelen Farkas, »a sakkozó török fabábu megalkotója«. Ez a fabábu túlélté mesterét: újult erővel indult meg Európában a »titokkutatás«. Amikor Napoleon

1809-ben másodszor jart Bécsben, »magához kérlette« a török fabábut. Leült vele egy játsz-mára. Néhány perc múlva észre-vette, hogy nem bír a törökkel — hamisan lépett tehát. A török fabábu hevesen megrázta a fejét és kiigazította a lépést. Napoleon meghökken. Újra hamisan lép. Heves fejrázás — török részről. Napoleon nem tágit, újra hamisan lép. Ebben a pillanatban a török bábu, karjának egyetlen érelyes mozdulatával, lesöpri az összes sakkfigurát a tábláról. Napoleon felugrik — egy másodpercnyi této-vázás, majd sietős léptekkel ki-megy a tereméből.

— Pofon akartam ütni — mesélte a Beauharnais-család egyik tagjának —, de nem tudtam, hogy ez a pofon mifajta gépi ellen-cselekményre ösztönzi ezt a fa-muzulmánt.

A fatörök tovább vándorol, át-jut az óceán túlsó partjára s ott egy bostoni tűzvész alkalmával elpusztul. »Magával vitte titkát a lángsírba« — írta a korabeli tudosítás. Napok lapok igyekez-nek megfejteni a titkot: azt ír-ják, hogy Kempelen egy lázadó lengyel katonatisztet csempészett át a határon a sakkautomata bel-sejében. Mások úgy vélték, hogy egy kitűnően sakkozó törpe bűjt meg a huzalok, csövek és kere-kek között s ő mozgatta egy tűkőr visszényében a táblán levő figu-rákat...

Mindez azonban találgatás: a zseniális »bűvészmutatvány« tech-nikai titkát máig sem fejtették meg. De az a gyertyafény, ame-lyet Kempelen Farkas fellobban-tott a sakkasztal belsejében, a zse-niális magyar feltaláló »játékos« munkáján keresztül az jövő tech-nikai világának útját világította meg két évszázaddal ezelőtt.

Maron Ferenc

